

# ‘The speech act of pope Francis in *Laudato si’*,

October 28, 2021, Lecture at the *Resource Wende Dialogue*, 28 + 29 October. Club of Rome, Tropenmuseum Amsterdam

*Paul van Geest*

*Cari amici,*

Even though he usually speaks about God, Pope Francis has also expressed his great concern about the greatest crisis of this century: the resource crisis. Even before the outbreak of the corona crisis, he warned of the disastrous consequences of the alarming shortages of resources, commodities, which will manifest themselves in the foreseeable future. The Pope's way of warning is actually quite exceptional.

What I have in mind in my pitch is to present the core of his message, as expressed in his encyclical *Laudato si’*. His vision of the interplay between economy and ecology and the dynamics involved, in which the rich exhaust the earth at the expense of the poor, thus endangering world peace, might sound like the most obvious thing in the world to you. Therefore, I only will very briefly summarise the contents of this encyclical, which is both praised and reviled.

But the speech act, with which he wants to bring his readers in the West to understand and turn around is striking and exceptional. I will deepen the understanding of his speech act. The combination of content and form is effective: certainly when it comes to intensifying the awareness that no one may regard the earth and its treasures as personal property, even if, paradoxically, he or she has paid for them. The fruits of the earth belong to no one and everyone, now and in the future.

In *Laudato si’*, Pope Francis criticized the devastating effects of human activity on the balance of the planet. He wrote about the melting polar ice that causes the release of methane gas resulting in the greenhouse effect; about the loss of biodiversity by the destruction of tropical forests and the acidification of the oceans by our industry. In clear lamentations that would make those of the prophet Jeremiah on the misery of his people pale in comparison. The Pope called the demise and destruction of our ecosystems unprecedented: “with serious consequences for all of us”.

Well before the coronavirus outbreak, Pope Francis said in *Laudato si’* that climate change, the scarcity of drinking water and declining biodiversity are affecting the poor in particular and will continue to affect the poor disproportionately. Global warming is putting at risk the availability of essential resources. Drinking water and energy will become even more necessary; their quantity will therefore become more limited. With the inevitable price-increase of these resources poor countries will have to be more economical. Consequently, especially in poor and warmer areas, crop yields will be lower, resulting in even greater poverty. All the more so because these climate changes are also caused by the unbridled consumerism of people in rich countries, behaviour the Pope deemed as unacceptable. To him, ecology and social justice, moderation and universal fairness are interconnected.

This observation brings me to my second point. How does the Pope intend to make a difference? By his speech act. He is aware that the rules of the game in a family are different from those in commerce. If I politely ask for coffee in my family, everyone knows that I do not have to pay for it.

But if I ask for coffee in a shop and walk away without paying, that is a transgression, or even a crime. Here the private domain and the public domain apply different rules.

What the Pope now tries to do in *Laudato si'* is to implement the rules that apply in the private domain in the public domain. He calls the earth a common house. He calls everyone on earth a member of one and the same family, thus suggesting more insistently that the rich should take care of the poor, as in a family.

On this manageable, personal level he also addresses his reader personally, on the level of the personal companion, when he exhorts the rich sister and brother to be moderate. On this level, in *Laudato si'*, Pope Francis explicitly advocates a lifestyle – individually and collectively – and an economy that take into account the pressing social and environmental challenges facing humanity. He underlines the interplay between a serene and balanced personal life and peace on the one hand, and poverty reduction and the preservation of the earth on the other. Justice and peace on earth are not possible without personal, inner peace and moderation:

‘On the other hand, no one can cultivate a sober and satisfying life without being at peace with him or herself. An adequate understanding of spirituality consists in filling out what we mean by peace (...) Inner peace is closely related to care for ecology and for the common good because, lived out authentically, it is reflected in a balanced lifestyle together with a capacity for wonder which takes us to a deeper understanding of the meaning of life..’

The ecological crisis, according to the Pope, is therefore rooted in a moral crisis within the hearts of people in rich countries; a moral crisis because we treat nature as disrespectfully as we are immoral. The need to consume comes from the need to fill the emptiness of our hearts. This consumption then happens too much without regard to the consequences for the rest of the world. As a consequence, disrespect towards nature goes hand in hand with disrespect towards others

In sum: the pope seeks to raise awareness that all races and languages belong to one and the same family and that the resulting existential involvement in people living below the poverty line is the solution to the problem of poverty. On a personal level also.

And also: the pope confronts us, the richer kids in the family, with our inability to put into practice the stoic *ne quid nimis*- (nothing in excess) principle. Stoics emphasized that people do not become happy when they have something ‘to an extreme extent’. On the temple of Apollo in Delphi was written: ‘Mèden agan’ (‘in nothing in excess!’). Moderation is a cure for megalomania. But also, in his view, a path to personal and collective happiness.

Yes, the pope comes across as rather confrontational. You, as experts on ecology, economics and the interaction between the two, know better than the Pope himself perhaps, that he has every reason to do so.

# ATELIER

## BLOK 1.

Het mag al duidelijk geworden zijn dat in de hierboven behandelde encyclieken het thema “armoede” niet uitvoerig en evenmin zeer expliciet aan de orde wordt gesteld, maar dat de economische mechanismen, waardoor rijken steeds rijker en armen steeds armer worden wél vehement worden bekritiseerd. Ook al werd er voor de bespreking van de armoedeproblematiek dus geen prominente plaats ingeruimd: de factoren waardoor zij kan ontstaan en de drijfveren van de *have's* die aan het vergroten van de armoede van de *have nots* ten grondslag liggen, zijn voortdurend aan de orde gesteld.

In de encycliek *Laudato si'* (2015) verandert dit. Ook al baseert paus Franciscus zich bij de ontvouwing van zijn gedachten over de economische ontwikkelingen in de wereld op de sociale encyclieken van zijn voorgangers, hij is veel stiller en explicieter dan zij in zijn verwoording van de kritiek op de economische ontwikkelingen, die in zijn idee getuigen van respectloosheid jegens grote groepen mensen en wel eens zouden kunnen leiden tot de verwoesting van ons “gemeenschappelijk huis”: de aarde.<sup>1</sup>

Weliswaar is hem door geleerden, die 's pausen verankering in de katholieke sociale leer van zijn voorgangers niet zien, onterecht aangewreven marxist of communist te zijn.<sup>2</sup> Toch hebben deskundigen *Laudato Si'* als een van de grootste *sociale* encyclieken omschreven.<sup>3</sup>

Bij een eerste lezing lijkt deze karakterisering onterecht. De paus schrijft namelijk over de opwarming van de aarde en blijkt de klimaatverandering als één van de grootste problemen voor de mensheid te zien. Hij schrijft dat het smeltende poolijs zorgt voor het vrijkomen van methaangas: een gas dat aan de basis ligt van het zogenaamde broeikaseffect. Daarbij komt nog dat de teloorgang van de tropische bossen en de verzuring van de oceanen de biodiversiteit eveneens niet ten goede komt. Op basis van deze en andere observaties schroomt de paus niet de teloorgang en vernietiging van de ecosystemen ongeëvenaard te noemen.<sup>4</sup> Maar schijn bedriegt. Veel indringender dan zijn voorgangers verbindt paus Franciscus ecologie, economie en het ontstaan van armoede als hij stelt dat de opwarming van de aarde de beschikbaarheid van essentiële hulpbronnen in gevaar brengt. Drinkwater en energie zullen meer noodzakelijk zijn; hun hoeveelheid zal dus beperkter worden. En omdat men er zuiniger mee moet omspringen zal in vooral arme en warmere gebieden de gewasopbrengst lager uitvallen. Dit proces klaagt de paus aan. De rijke, Westerse wereld heeft een grote sociale schuld tegenover de armen die geen toegang hebben tot drinkwater, omdat hun het recht op een leven dat in overeenstemming is met hun onvervreemdbare waardigheid wordt ontzegd.<sup>5</sup> Ook tijdens zijn bezoek aan de sloppenwijk Kangemi (Kenia) op 27 november 2015 sneed de paus deze problematiek overigens en bijvoorbeeld op felle wijze aan. Het ontzeggen van water aan een gezin, onder welk bureaucratisch voorwendsel dan ook, acht hij een groot onrecht, vooral wanneer *have's* economisch profiteren van deze behoefte.

---

<sup>1</sup> Cf. onder andere E. Borgman, R. Torfs, J. De Volder, P. van Geest, *Paus Franciscus. Een chaotisch en bewogen jaar*. Baarn: Adveniat, 2019; J. De Volder (ed), *The Geopolitics of Pope Francis*. Leuven-Paris-Bristol: Peeters, 2019 (*Annua Nuntia Lovaniensia* 77); M. Schlag, *The Business Francis Means. Understanding the Pope's Message on the Economy*. Washington D.C: The Catholic University of America Press, 2017.

<sup>2</sup> Cf. M. Löwy, “Pontifex Maximus versus Kapitalismus. *Laudato si'*: une encyclique antisystème”, in: *Actuel Marx* 2018/2 (64), 74-85.

<sup>3</sup> Cf. C. Petrini, *Laudato si'*. *Enciclica sulla cura della casa comune* (Cinisello Balsano-Milano: San Paolo Editore, 2015), passim.

<sup>4</sup> *Laudato si'* 24.

<sup>5</sup> *Laudato si'* 30.

Hoe dan ook: hier wordt allengs duidelijk waarom *Laudato si'* waarschijnlijk tot een van de grootste sociale encyclieken gerekend zal gaan worden. Hoewel de paus schrijft over de zorgwekkende toestand van moeder, zuster aarde, maakt hij hartstochtelijk duidelijk dat de klimaatverandering, de schaarste aan drinkwater en afnemende biodiversiteit vooral de armen het meest treft. Zij zullen immers een lagere gewasopbrengst hebben. Schrijvend acht hij dat deze klimaatveranderingen ook nog eens veroorzaakt worden door de ongebreidelde behoefte van mensen in de rijke landen aan consumeren. Zo maakt hij duidelijk dat ecologie en sociale rechtvaardigheid een directe band hebben.<sup>6</sup>

De kern van de katholieke sociale leer weerklinkt als paus Franciscus vervolgens internationale solidariteit als noodzakelijk omschrijft:

Alles staat in relatie tot elkaar en wij allen, menselijke wezens, zijn verenigd als broeders en zusters in een wonderbaarlijke pelgrimstocht, verbonden door de liefde die God voor elk van zijn schepselen heeft en die ons ook onderling met tedere genegenheid verenigt met zuster zoon, broeder maan, broeder rivier en moeder aarde.<sup>7</sup>

Meer dan zijn voorgangers in hun sociale encyclieken verwoordt paus Franciscus in *Laudato si'* de praktische consequenties van dit inzicht, en dit ook in sterkere bewoordingen. Voor hem houdt dit heel concreet in dat persoonlijk eigendom nooit ten koste mag gaan van het algemeen welzijn; dit algemene welzijn geldt ook voor de armen en de toekomstige generaties.<sup>8</sup> Door solidariteit worden de sociale randvoorwaarden geschapen om ook mensen in arme landen de mogelijkheid te geven zich waardig te verwerkelijken. De paus stelt het in *Laudato si'* zeer scherp als hij zijn lezers uitnodigt het lijden van mensen voor wie het leven altijd Goede Vrijdag is te integreren in de eigen ervaring van lijden. Juist deze diep geestelijke houding heeft de voornoemde solidariteit bij uitstek tot gevolg.<sup>9</sup> Zonder een wezenlijke betrokkenheid op degenen die lijden zal in zijn idee de "globalisering van onverschilligheid" kunnen voortwoekeren. Hij noemt deze onverschilligheid een directe bedreiging van de vrede omdat zij bijdraagt aan het in stand houden van sociale onrechtvaardigheid, conflicten en onzekerheid. In zijn preek op het eiland Lampedusa stelde hij ook dat deze onverschilligheid veroorzaakt is door westers materialisme en consumentisme.<sup>10</sup> Het alternatief is broederschap en solidariteit: absolute voorwaarden om armoede te bestrijden.<sup>11</sup>

In samenhang hiermee pleit paus Franciscus in *Laudato si'* uitdrukkelijk voor een levensstijl – individueel en collectief – en een economie die rekening houdt met de dringende sociale en ecologische uitdagingen van de mensheid. De wisselwerking tussen een sereen en evenwichtig persoonlijk leven en vrede enerzijds en anderzijds armoedebestrijding en het behoud van de aarde verwoordt hij pregnant. Gerechtigheid en vrede op aarde zijn niet mogelijk zonder persoonlijke, innerlijke vrede:

Anderzijds kan niemand rijpen tot een gelukkige soberheid, als hij niet in vrede met zichzelf is ... De innerlijke vrede van iemand is nauw verbonden met de zorg voor de ecologie en het algemeen

---

<sup>6</sup> *Laudato si'* 49; cf. 24, 165, 169.

<sup>7</sup> *Laudato si'* 92; cf. 110.

<sup>8</sup> *Laudato si'* 159.

<sup>9</sup> Cf. *Laudato si'* 19.

<sup>10</sup> Zie paus Franciscus' preek op Lampedusa op 8 juli 2013.

<sup>11</sup> Cf. Paus Franciscus' boodschap voor de Internationale Dag van de Vrede in 2015: *No longer slaves, but brothers and sisters'*. [http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/peace/documents/papa-francesco\\_20141208\\_messaggio-xxviii-giornata-mondiale-pace-2015.html](http://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/peace/documents/papa-francesco_20141208_messaggio-xxviii-giornata-mondiale-pace-2015.html). Cf. ook zijn boodschap voor de Internationale Dag van de Vrede in 2014: *Fraternity, the Foundation and Pathway to Peace*.

welzijn, omdat zij zich, als zij authentiek wordt beleefd, weerspiegelt in een evenwichtige levensstijl die verbonden is met een vermogen tot verwondering dat leidt tot een diepgang van het leven.<sup>12</sup>

Zo maakt de paus glashelder dat de ecologische crisis eigenlijk wortelt in een morele crisis in de harten van mensen in rijke landen. Inwoners van rijke landen, die zich verzekerd weten van een betrekkelijk zorgeloos bestaan omdat hun landen voldoende geld bezitten om ook in tijden van schaarste hun volk de benodigde grondstoffen te garanderen, houdt hij in *Laudato si'*, in *Evangelii Gaudium* en tal van toespraken voor dat zij als eerste verantwoordelijk zijn voor het verlies aan sociaal kapitaal, van solidariteit en van empathie in consumptiemaatschappijen, zoals hij hen ook als eerste verantwoordelijk houdt voor de hierdoor groeiende kloof tussen rijk en arm, de inkomensongelijkheid, de uitstoot van broeikasgassen. Als burgers in eerste wereldlanden geen maat weten te houden en zich niet meer de tijd gunnen om onze drijfveren tegen het licht te houden van de waarden van het evangelie, dan leidt dit volgens paus Franciscus tot grotere armoede van hen, die afhankelijk zijn van de rijkere. Dit leidt uiteindelijk niet alleen tot de teloorgang van een beschaving of cultuur, maar bovenal van de aarde "ons gemeenschappelijk huis".

De discontinuïteit met zijn voorgangers in Franciscus' spreken openbaart zich dus vooral in de directe wijze waarop hij de armoedeproblematiek aan de orde stelt. In 1968 vond in de Colombiaanse stad Medellín het CELAM-congres plaats. Dit zou meer dan heuglijk worden omdat het een bijeenkomst werd, waarin bisschoppen en andere kerkverantwoordelijken een voorkeursoptie voor de armen zouden uitspreken. Dat dit een tot van de krachtlijnen van het pontificaat van paus Franciscus zou worden, is te herleiden tot de impact van deze bijeenkomst op zijn continent én op de katholieke kerk wereldwijd destijds. In Medellín werd het de bisschoppen in Zuid Amerika duidelijk dat zij onmogelijk konden spreken over "bevrijding" of "verlossing" zonder deze concreet te maken in de vorm van een niet aflatend strijden tegen concrete en lokale sociale onrechtvaardigheden, politieke onderdrukking, armoede en economische marginalisering. Het is precies deze omslag in de katholieke kerk op zijn eigen continent, die nog steeds maakt dat de paus – misschien soms iets te fel omdat de westerse democratie ook zeer gunstige gevolgen heeft gehad voor de verdeling van het kapitaal – het Westerse kapitalisme, de massamigratie en de armoede die hier zowel oorzaak als gevolg van is aanklaagt. Zijn felheid neemt evenwel niet weg dat hij, veel meer dan zijn voorgangers, de armoede als sociaal-economisch verschijnsel terecht verwerpt omdat zij gepaard gaat met vernederingen, frustraties en de marginalisering van hele bevolkingsgroepen. Het zijn bevolkingsgroepen die hij in zijn tijd als aartsbisschop van Buenos Aires steeds bezocht.

De wil om de armoede te bestrijden van paus Franciscus is dus groot, ook omdat hij honger in de wereld als een van de grootste hindernissen voor het bereiken van de wereldvrede beschouwt. Zowel in 2014 als in 2016 bezocht hij de FAO in Rome, het hoofdkwartier van het Wereldvoedselprogramma (WFP): hij eiste daar solidariteit tussen de volkeren en economische gemeenschappen, juist om armoede te bestrijden en wereldvrede hierdoor te bevorderen. De rechtvaardige verdeling van "de vruchten van de aarde" en van "waardige en goedbetaalde banen" is voor hem dan ook "een morele verplichting".<sup>13</sup> Globalisering waarin sprake is van aandacht voor winst in plaats van voor mensen acht hij zoals zijn voorganger Benedictus de oorzaak van "zakken vol armoede, werkloosheid, uitbuiting en sociale onrust".<sup>14</sup> De toon zet de muziek; dit is andere muziek dan zijn voorgangers speelden en een toon die doorklinkt als hij regeringen op hun

---

<sup>12</sup> *Laudato si'* 225, Cf. Franciscus, *Evangelii Gaudium* 71.

<sup>13</sup> Toen Franciscus op 6 mei 2016 de Karel de Groteprijs kreeg uitgereikt zei hij het volgende: "The just distribution of the fruits of the earth and human labour is not mere philanthropy. It is a moral obligation. If we want to rethink our society, we need to create dignified and well-paying jobs, especially for our young people".

<sup>14</sup> Cf. Franciscus' toespraak tot de Europese bisschoppen van Comece op 28 oktober 2017.

verantwoordelijkheid wijst van het scheppen van werkgelegenheid omdat dit goede gevolgen heeft voor het leefklimaat in bijvoorbeeld de arme periferieën van de steden.<sup>15</sup>

Paus Franciscus' zorg voor de meest kwetsbaren en de meest armen werd door zijn voorgangers gedeeld. Maar hij verwoordt deze wel het meest indringend. Dit is te herleiden tot zijn herkomst en ontwikkelingsgang. Van alle recente pausen is hij overigens degene, die zich, voordat hij paus werd, het minst in Rome vervoegde.

## UITLEIDING

Ook al thematiseren de pausen Leo XIII, Pius XI, Joannes Paulus II en Benedictus XVI in hun respectievelijke sociale encyclieken de armoede niet uitdrukkelijk: de economische mechanismen, waardoor rijken steeds rijker en de armoede voor grote delen van de bevolking toeneemt, stellen zij voortdurend aan de kaak. Dit doen zij door enerzijds de oorzaken van deze mechanismen op noemer te brengen en anderzijds, oplossingsgericht, het bewustzijn aan te wakkeren dat in het besef van broeder- en zusterschap, in solidariteit evenals in empathie – wezenlijke betrokkenheid op mensen die onder de armoedegrens leven – de oplossing voor het armoedeprobleem besloten ligt.

In de katholieke sociale leer wordt economisch handelen niet los gezien van de menselijke drijfveren en de levenshouding die aan het handelen ten grondslag liggen. Moraliteit en markt zijn intrinsiek verbonden en er is een voortdurende wisselwerking tussen inzicht in de eigen moraal en inzicht in de wijze waarop een economische markt kan bijdragen aan de waardigheid van zo veel mogelijk mensen. Dit blijkt voortdurend in de besproken encyclieken, zoals hierin ook duidelijk wordt dat het bijdragen aan de menselijke waardigheid het voornaamste doel van economisch handelen is. Aandacht voor de wisselwerking tussen deugden en markt, tussen de economische en ethische werkelijkheid, brengt eveneens de reflectie op de menselijke waardigheid met zich mee. In dit verband benadrukken de pausen het belang van het subsidiariteitsprincipe, de voorrang van arbeid voor kapitaal, vanwege de intrinsieke waarde van arbeid voor de waardigheid van de mens. Zij veroordelen het kapitalisme niet maar stellen wel dat de markt door de staat gereguleerd moet worden omdat de hebzucht bij de *have's* al snel de overhand kan krijgen ten nadele van de *have nots* en daardoor de armoede van de laatsten nog meer vergroot wordt.

Zoals zijn voorgangers bekritiseert ook paus Franciscus de dominantie van een ongebreideld liberalisme en van een vrije markt, die niet van staatswege gereguleerd wordt. Ook hij pleit voor staatsinterventie teneinde de waardigheid van de mens te borgen, die voortkomt uit arbeid en die daardoor diens intrinsieke waardigheid tot zijn recht laat komen.

Maar hij is veel stilliger en explicieter dan zij in zijn verwoording van de kritiek op de economische ontwikkelingen. Ook al prees hij in het Europese parlement Europa's strijd om de rechten en de waardigheid van de mens: hij bekritiseert evenzeer het individualisme, de onverschilligheid en het tomeloze consumentisme van vele Europeanen, omdat hij hierin een van de oorzaken van de armoede van niet-Europeanen ziet. Zij worden hierdoor immers niet "gezien"; van solidariteit en betrokkenheid op mede-broeders en zusters in "het gemeenschappelijk huis", de aarde, is geen sprake.<sup>16</sup>

Mogelijk is de soms bijtende toon van de paus iets te fel. Ook al is deze begrijpelijk en te herleiden tot zijn ontwikkelingsgang en tot de invloed van Medellín: de westerse democratie ook zeer gunstige

---

<sup>15</sup> Cf. Paus Franciscus' toespraak ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van het Verdrag van Rome op 24 maart 2017: "There is no peace without employment and the prospect of earning a dignified wage. There is no peace in the peripheries of our cities, with their rampant drug abuse and violence".

<sup>16</sup> Cf. Franciscus' toespraak tot het Europese Parlement op 25 November 2014.

gevolgen heeft gehad voor de verdeling van het kapitaal. Dat neemt niet weg dat zijn zorg om het stijgend aantal jeugdwerklozen in Europa terecht is (en bovendien te herleiden tot de katholieke sociale leer waarin arbeid relevant is voor de menselijke waardigheid), evenals zijn boosheid over de wijze waarop armen in westerse maatschappijen soms worden behandeld. Het is een boosheid die hij in toespraken vaak deelt.

Voorals paus Franciscus benadrukt de intrinsieke band tussen de zuiverheid van de persoonlijke drijfveren en moraal en de dynamieken in de markteconomie. Pas goed is als deze gebaseerd en gericht is op principes, waarin de menselijke waardigheid vooropstaat. Als empathie en compassie bij de rijken aflaten is groeiende ongelijkheid in welvaart het gevolg.

Nu stelde Deirdre McCloskey in haar magistrale trilogie *Bourgeois Virtues; Bourgeois Dignity; Bourgeois Equality* dat het moderne kapitalisme allerminst immoreel is; sterker nog: dit systeem succesvol zal blijven in de mate waarin deugden als “matigheid”, “moed”, “wijsheid-voorzichtigheid” en “rechtvaardigheid” doorklinken in de drijfveren van degenen die het kapitalisme handen en voeten geven. Nu wordt zij niet geciteerd in pauselijke documenten en zij baseert haar inzichten niet op pauselijke documenten. Klaarblijkelijk verwoorden grote geesten onafhankelijk van elkaar inzichten die de mensheid voorspoed en waardigheid brengen.

# Atelier II

## Nature as a Teacher

‘Civilisation will learn nothing from this virus. For all she wants is return to normality. And this normality comes in the form of cheap flights and cheap latte, Chinese girls sewing our T-shirts in appalling conditions, forest fires of biblical proportions and barrels full of oil. Normality is (...) African children poisoning their bodies while sorting toxic waste sent there from the West, normality is nitrogen pollution, smouldering tree stumps and dying oceans.’<sup>17</sup>

Our relationship with both the less privileged and nature and all life on earth can hardly be more toxic. Consumerism brings out carelessness towards other people and disrespect towards all life in nature.

Rethinking our relationship with nature and other lifeforms is perhaps a greater challenge than reflecting on the social relationships of the post-corona age. What insights does the corona crisis bring us in relation to the way we interact with nature? And how do these insights contribute to a more respectful approach to all that lives?

Years ago, neurobiologist Stefano Mancuso expressed his regret over the neglect in research on the behaviour of plants by academia. In *Verde brillante. Sensibilità e intelligenza del mondo vegetale* Mancuso could confirm what Darwin already suspected. Plants have amazing skills. They communicate with each other and help each other in finding food. Through emitting odorants, plants can warn each other about hostile herbivores and lure other animals to defend themselves. Although, according to Mancuso, deforestation and other climate disrupting activities cause the demise of many plant species, plants will survive given they make up 99 percent of the earth's biomass. Humanity needs plants, not the other way around. Considering the quantitative insignificance ('quantitativamente ininfluenti') of the human race, Mancuso and many others have long advocated embracing a worldview that is less anthropocentric.<sup>18</sup> As even though we live in the Anthropocene and only make up one percent of biomass, we can largely determine the future of the other 99% of life.

He could also have substantiated this insight with an intuition from Scripture. In Genesis, a distinction is made between *chayyah* – the life of plants – and *chayyah nephesh* – the lives of animals and humans (Gen 1:20, 21, 24, 30; Gen. 2: 7). Hence a difference between the lives of plants and animals (people) exists. But because *chayyah* is used for both forms of life, there is also unity in this diversity. Animals and humans inhale oxygen and exhale carbon dioxide; plants inhale carbon dioxide and exhale oxygen. But everything breathes, and, if it were up to the psalmist, ideally praises the Lord (Psalm 150). Plants, animals and humans are thus seen in Scripture as part of a natural system in which everything is interdependent and while humans are the crowning glory of creation, they are not central to it.

Mancuso's vision shares much in common with those of the stoics, pope Francis, and the psychiatrist Damiaan Denys. All help us to see a very defining cause of the corona crisis. The stoics have already called on humanity to consider itself as part of something greater, nature, and not as the culmination

---

<sup>17</sup> B. van Raay, 'Onze cultuur neemt veel meer dan ze teruggeeft. Interview Paul Kingsnorth', in: *De Volkskrant*, 16 May 2020, 23.

<sup>18</sup> S. Mancuso, A. Viola, *Verde brillante. Sensibilità e intelligenza del mondo vegetale* (Florence- Milan, 2015), 20-70; 128-144.



of a creation to be exhausted and consumed. Via the *oikeiosis* theory, the stoics believed that if humans live according to the laws of universal nature: then the human race, out of all living beings in the cosmos, would be able to make the greatest contribution towards conserving this nature.

But the opposite also rings true. In his globally acclaimed encyclical, *Laudato si'*, Pope Francis criticized the devastating effects of human activity on the balance of the planet. Among other things, he wrote about the melting polar ice that causes the release of methane gas resulting in the greenhouse effect; about the loss of biodiversity by the destruction of tropical forests and the acidification of the oceans by our industry. In clear lamentations that would make those of the prophet Jeremiah on the misery of his people pale in comparison.<sup>19</sup> The Pope called the demise and destruction of our ecosystems unprecedented: "with serious consequences for all of us". For example, rising sea levels can lead to very serious situations, when we consider that a quarter of the world's population lives on the coast or nearby and that the majority of our megacities are located in coastal areas.<sup>20</sup>

Well before the coronavirus outbreak, Pope Francis said in *Laudato si'* that climate change, the scarcity of drinking water and declining biodiversity are affecting the poor in particular and will continue to affect the poor disproportionately. Global warming is putting at risk the availability of essential resources. Drinking water and energy will become even more necessary; their quantity will therefore become more limited. With the inevitable price-increase of these resources poor countries will have to be more economical. Consequently, especially in poor and warmer areas, crop yields will be lower, resulting in even greater poverty. All the more so because these climate changes are also caused by the unbridled consumerism of people in rich countries, behaviour the Pope deemed as unacceptable. To him, ecology and social justice, moderation and universal fairness are interconnected.<sup>21</sup>

That is why, in *Laudato si'*, Pope Francis explicitly advocates a lifestyle – individually and collectively – and an economy that take into account the pressing social and environmental challenges facing humanity. He underlined the interplay between a serene and balanced personal life and peace on the one hand, and poverty reduction and the preservation of the earth on the other. Justice and peace on earth are not possible without personal, inner peace and moderation:

'On the other hand, no one can cultivate a sober and satisfying life without being at peace with him or herself. An adequate understanding of spirituality consists in filling out what we mean by peace (...) Inner peace is closely related to care for ecology and for the common good because, lived out authentically, it is reflected in a balanced lifestyle together with a capacity for wonder which takes us to a deeper understanding of the meaning of life.'<sup>22</sup>

The ecological crisis, according to the Pope, is therefore rooted in a moral crisis within the hearts of people in rich countries; a moral crisis because we treat nature as disrespectfully as we are immoral. The need to consume comes from the need to fill the emptiness of our hearts. This consumption then happens too much without regard to the consequences for the rest of the world.<sup>23</sup> As a consequence, disrespect towards nature goes hand in hand with disrespect towards others.

---

<sup>19</sup> Pope Francis, *Laudato si'* (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2015), 17-61; 101-136.

<sup>20</sup> Pope Francis, *Laudato si'* (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2015), 24.

<sup>21</sup> Pope Francis, *Laudato si'*, (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2015), 49.

<sup>22</sup> Pope Francis *Laudato si'* (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2015), 225. Cf. Pope Francis, *Evangelii Gaudium*, (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2013), 71.

<sup>23</sup> Pope Francis, *Laudato si'*, (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2015), 17-61; 101-136; 137-162.

Mind you, the Pope does not criticize capitalism as such. In all social encyclicals, popes state that free market economy provides the means for people to engage creatively, responsibly and in solidarity.<sup>24</sup> Also very recently, the cardinals Luis Ladaria and Peter Turkson in *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones* noted that capitalism is not intrinsically bad or morally irresponsible. Though it gets bad, if it becomes detached from the (economic) goal of contributing to the dignity of every human being or if the economic order is not based on the golden rule.<sup>25</sup> (Don't do unto others, what you don't want done unto other'). Without any demonstrable consultation with pope and curia, Deirdre McCloskey appears in her magisterial trilogy *Bourgeois Virtues*, *Bourgeois Dignity* and *Bourgeois Equality* to share the same view as them about capitalism. For McCloskey, modern capitalism is by no means immoral. In fact, the success of capitalism can be maintained if those at the head of this system pursue virtues such as 'moderation', 'courage', 'wisdom-prudence' and 'justice'.<sup>26</sup> Samuel Bowles also makes it very plausible that modern capitalism is not an immoral mechanism, but rather has brought about civilisation by extending the trust one has in one's own family or tribe to also cover a wider community as well: 'Markets may have assisted 'the civilizing process'.<sup>27</sup> Independently, great minds do sometimes express the same insights.

But back to *Laudato si'*. As the popes Leo XIII, Pius XI, John Paul II and Benedict XVI did in their respective social encyclicals, Francis also scrutinizes these economic mechanisms which make the rich ever richer and the poor ever poorer. In this way, he seeks to raise awareness that all races and languages belong to one and the same family and that the resulting existential involvement in people living below the poverty line is the solution to the problem of poverty. Pope Francis, also in his recent encyclical *Fratelli tutti*, is much more firm and explicit than his predecessors in articulating the disrespect towards others, individualism, indifference and unbridled consumerism of many Europeans.<sup>28</sup> Due to this culture of selfishness the poverty of non-Europeans remains ignored. Europeans do not concern themselves with the question of solidarity and commitment to fellow brothers and sisters in 'the common household', the earth.<sup>29</sup> Pope Francis even writes:

"Everything is related, and we human beings are united as brothers and sisters on a wonderful pilgrimage, woven together by the love God has for each of his creatures and which also unites us in fond affection with brother sun, sister moon, brother river and mother earth."<sup>30</sup>

The stoics used the word *sympathy* to express the cosmic and physical coherence of everything in the universe. By extension, in early Christianity, *sympathy* was seen as a feeling that connects people in a morally responsible way and is closely related to *compassio*, ('compassion'), even called a form of love by Gregory of Nyssa. It was this Church father who aspired to a culture of compassion towards

---

<sup>24</sup> Cf. Such as pope John Paul II, *Centesimus Annus*, (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 1991), 15, 34, 42, pope Benedict XVI, *Caritas in Veritate*, ((Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2009), 65, and passim.

<sup>25</sup> L. Ladaria, P. Turkson, *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones* (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2018), paragraph 2-16.

<sup>26</sup> See D. McCloskey, *Bourgeois Equality. How Ideas, not Capital or Institutions, Enriched the World*. Chicago: The University of Chicago Press, 2016; id. *The Bourgeois Dignity. Why Economics Can't Explain the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press, 2011; id. *The Bourgeois Virtues. Ethics in an Age of Commerce*. Chicago: The University of Chicago Press, 2007.

<sup>27</sup> S. Bowles, *The Moral Economy. Why Good Incentives Are No Substitute for Good Citizens* (New Haven and London: Yale University Press, 2016), 45-150.

<sup>28</sup> Pope Francis *Fratelli tutti*, (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2020), 5, 88-126.

<sup>29</sup> Cf. Pope Francis' speech, 25 November 2014.

<sup>30</sup> Pope Francis, *Laudato si'* (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2015), 92; cf. 110.

the poor and the weak, because this is the prelude to eliminating the difference between rich and poor and thus restoring balance.<sup>31</sup> Hence Pope Francis is part of a long tradition.

The core of Catholic social doctrine truly presents itself when Pope Francis describes international solidarity as necessary. "All are responsible for all," the Pope writes, echoing his predecessor John Paul II (*Sollicitudo rei socialis*). This may mean, for example, that personal property should never be prioritised at the expense of the common good; this common good also includes the poor and future generations.<sup>32</sup> It is only through solidarity that the right social conditions are created for people in poor countries to finally be seen. Moreover, in Catholic social doctrine, as in the thinking of preacher-politician Abraham Kuyper who organised the first Christian Social Congress in 1891, a good self-realisation includes a life in which justice is done to the intrinsic dignity of man. This dignity is given to everyone on the basis of their birth as human beings. In concrete terms, it means that a vulnerable person is considered as precious as someone who achieves the levels of productivity deemed acceptable by society and is more economically viable than the vulnerable person. This principle must be cherished at different levels of social life.

In response to the corona crisis, psychiatrist Damiaan Denys drew our attention to a link between the spread of the coronavirus and our exploitation of the Earth. It traces the spread of the virus ultimately to a failure to comply with hygiene standards in a market where live and dead dogs, armadillos and bats were offered for sale. Even so, the main cause he considers lies in 'the boundless wanderlust' of the richer world citizen, who, at the expense of nature, entitles himself to flying all over the world together with millions of others at a time. Denys therefore does not hesitate to connect the spread of the coronavirus to our 'megalomania'; our delusions of grandeur:

"If you look at how this virus behaves, you can see that its success is not caused by the virus itself, but by our lifestyle. We eat everything we see. If you're just going to gorge on all the animals, then you're more at risk of being infected by an animal virus, simple as. If Western people were to eat 30 percent less a day, it would save a lot more lives than our current efforts in fighting the virus."<sup>33</sup>

In short: that people die from a virus is not exclusively the fault of that virus. Besides, there are good viruses and bad viruses in the *ordo naturae*. It was willed this way by an inscrutable creative Mechanism. The fact that there are both good and bad viruses does not make nature a rose garden, but a house of learning. The fact that evil viruses can spread, and many more people die than should be the case, is therefore not a punishment of God but a consequence of the delusions of grandeur of the phenomenon of humanity, who no longer know their place in this *ordo naturae*.

As in a *pas de deux*, the Pope and psychiatrist denounce yet another abuse. The haves, who travel, buy and consume excessively place a huge ecological footprint on mother earth. It is a footprint that – if all seven billion human earthlings were to demand such a lifestyle– would require seven Mother Earths to provide the raw materials needed to satisfy this demand.

If we let the words of pope and psychiatrist get through to us, it is actually strange that economists and ecologists still work so little together in their scientific research. After all, economics is about the

---

<sup>31</sup> Th. Kobusch 'Sympathie. Zum Ursprung der modernen Solidaritätsidee', in: R.A. Barton, A. Klaudies, Th. Micklich (eds), *Sympathy in Transformation: Dynamics between Rhetorics, Poetics and Ethics* (Berlin-Boston: De Gruyter, 2018), 39-48 (*Transformation der Antike*).

<sup>32</sup> Pope Francis, *Laudato si*, (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2015), 159.

<sup>33</sup> Damiaan Denys, 'Je kunt corona ook omarmen', in: *NRC Handelsblad*, 3 April 2020: 'Als je kijkt naar hoe dit virus zich gedraagt, dan zie je dat zijn succes niet veroorzaakt wordt door het virus zelf, maar door onze stijl van leven. We eten alles op wat we zien. Als je zomaar allemaal beesten gaat opvreten, dan loop je meer risico dat je besmet raakt door een dierenvirus, ja. Als de westerse mens 30 procent minder per dag zou eten, zou dat veel meer levens redden dan we nu met het bevechten van het virus kunnen doen.'; Cf. Damiaan Denys, 'Dit virus stelt ons mateloze consumeren aan de kaak', in: *NRC Handelsblad*, 10 April 2020.

optimal allocation of scarce resources and about the welfare related to this. The natural environment provides humanity with these resources and is therefore a source of welfare. We talk a lot about 'interdisciplinarity' but most of the time scientists find it complicated to adapt fundamental principles of their discipline by combining them with those of others. What would it be like if, for example, economists were to integrate the fundamental insights of ecology into economic principles? Or even the relatively simple task of including externalities in economic models?

We are not yet sufficiently aware that the prosperity, health and *well-being* of future generations will be much more dependent on the availability of natural resources. Denying the link between economics and ecology in the idea that there is a solution to everything cannot be the right way. It is regrettable that, when environmental issues came to the forefront during the 1970s, they were not considered by collaborations of economists, ecologists, philosophers, theologians and psychologists.

Both the psychiatrist and pope confront us with our inability to put into practice the stoic *ne quid nimis*- (nothing in excess) principle. Stoics emphasized that people do not become happy when they have something 'to an extreme extent'. On the temple of Apollo in Delphi was written: 'Mèden agan' ('in nothing in excess!'). Moderation is a cure for megalomania. But also, a path to happiness. In his self-help booklet *On the Happy Life* (!) Augustine writes that those who are extremely poor know fear because he or she is afraid to have too little food for those in his or her care. But those who are far too rich also have a fear: namely the fear of losing all the possessions they have gained. The right balance in the ownership of possessions provides one with peace and inner cohesion: a restfulness and peace that greed is not going to threaten, also because intemperance is accompanied by an ever-increasing search for more and thus with unrelenting unrest and discontent.<sup>34</sup>

Augustine wrote *De beata vita* in 386AD. Around 427AD, in his final years – he died in 430AD – he delivered a glowing sermon on a passage from the Gospel of Matthew (11: 25-26), *sermo Mai* 126 (= *sermo* 68). As an old bishop, Augustine describes the same dynamic in almost the same terms as in his self-help booklet on happiness written 40 years before. He suggests to his followers that if people obtained something they longed for, they will no longer be tortured by the desire to have something that is not yet in their possession, nevertheless this torture is replaced by another: the fear of losing the obtained.<sup>35</sup>

John Stuart Mill stated in his *Principals of Political Economy* (1848) that the economic growth generated by the industrial revolution in the West would be transitory. At some point, material scarcity will be overcome. From this, in his idea, a society will emerge, in which no one would be poor and – perhaps therefore – no one would want to become richer because there was sufficient prosperity at the micro, meso and macro level. Even John Maynard Keynes assumed in his *Economic Possibilities for our Grandchildren* (1930) that an economic growth of a hundred years of scarcity would lead to 'enough' and a society full of happy people would result.

Augustine saw this differently. He realized that the habituation that occurs when living in higher prosperity is always accompanied by the insatiable desire for something new. Moreover, the grass of the neighbour is always greener. Hence a vicious cycle occurs whereby an increase in prosperity increases the sense of unhappiness. Furthermore, the relentless growth in consumer needs is adversely affecting public goods such as the environment, making us even more unhappy. This brings us to the following.

---

<sup>34</sup> Augustine, *De beata vita* IV. 25-28; cf. *sermo* 50.3.

<sup>35</sup> Augustine, *sermo Mai* 126, 10.